

Informaatiovaikuttaminen: disinformaation psykologia

Tieto on valtaa, kirjoitti 1600-luvulla elänyt Francis Bacon. George Orwell väitti, että tietämättömyys on voimaa. Se, joka hallitsee tietoa ja tietämättömyyttä, hallitsee ihmismassoja. Tietämättömyyden välineellistävä disinformaatio sijoittuu tiedon ja tietämättömyyden väliselle harmaalle vyöhykkeelle.

Bacon viittasi tiedolla osaamiseen, mitä ei pidä sekoittaa informaatioajan tietosyötteiden hallintaan. Hän tarkoitti, että osaaminen antaa valtaa. Orwellin voima voidaan tulkita vallaksi, vaikka oikeassa viitekehyksessä sen sisältö on jotakin muuta. Orwellin dystopiassa kansalaiset indoktrinoitiin uskomaan, että sota on rauhaa / vapaus on orjuutta / tietämättömyys on voimaa. Näin tuntuu toimivan myös Venäjän aktiivinen propagandakoneisto.

Baconin osaaminen (oppi/tieto) auttaa erottamaan virheellisen tiedon validista tiedosta. Tietämättömyys, tai tarkemmin suppea yleistieto tekee ihmisen alttiiksi virheelliseen tietoon uskomiselle. Jatkuvassa informaatio-osodassa altistumme erilaisille manipulointiyrityksille arkisesta markkinoinnista ideologiseen ohjailuun ja pelotteluun. Piiloviestintää on kaikkialla. Se voi olla neutraalia, pahantahtoista tai hyvää tarkoittavaa.

Informaatiovaikuttamisessa tärkeintä on manipuloida ihmiset uskomaan epätosiin tai tosiasioita vääristäviin väitteisiin. Disinformaatio on laajasti ottaen pahantahtoista viestintää. Tämä on se viitekehys, jossa tulkitsemme informaatiovaikuttamista.

Havahduin aggressiiviseen informaatiovaikuttamiseen brexit-kampanjan ja USA:n 2016 presidentinvaalien aikana. Trumpin presidenttikaudella hämmästyin, kuinka tehokkaasti hän käytti

eri medioita levittääkseen valheellista ja vääristeltyä tietoa kannattajilleen. Mielestäni oli aivan surrealistista, että valheiden ympärille kasvoi uskonnollista kulttia imitoiva aggressiivinen doktriini ja absurdiin maailmankuvaan sitoutuneiden ihmisten vallankumouksellinen joukko.

Trumpin Jeesukseen rinnastuvaksi *messiaaksi* kohottanut QAnon levisi Yhdysvalloissa kuin virus. Q tunnistettiin myöhemmin tekoälyohjelmalla 98 prosentilla varmuudella eteläafrikkalaiseksi salaliittoaktivistiksi, Paul Furberiksi, jolla ei ole mitään yhteyttä Yhdysvaltojen tiedusteluun, armeijaan tai valtiojohtoon.

Tieto Q:n henkilöllisyydestä ei estä ihmisiä uskomasta Q:n salaliittoteorioita. Trumpin koronakriittisyyden vaikutuksesta osa hänen kannattajistaan ei usko Trumpin saaneen rokotuksia, vaikka hän on julkisesti myöntänyt saaneensa mRNA-rokotukset.

Strateginen ja instrumentaalinen tulkinta tosiasioista on sittemmin kyseenalaistanut uskoa perinteisiin medioihin, asiantuntijoihin ja hallintoon. Sosiaalinen media ja vaihtoehtoiset uutislähteet ovat monille lähes ainoa aktiivisesti seurattu informaatiokanava. Mediaympäristö on muuttunut ja informaatiovaikuttaminen arkipäiväistynyt.

Informaatio on välineellistetty palvelemaan kaupallisia intressejä, ideologisia tavoitteita ja haluttuja päämääriä tosiasioista piittaamatta. Olemme jatkuvan informaatiovaikuttamisen kohteita. Pidän tärkeänä informaatiovaikuttamisen sekä siihen kytkeytyvien menetelmien tiedostamista.

Tieto on valtaa, mutta miten tieto määritellään?

Tieto on filosofian tietoteorian perinteisen määritelmän mukaan hyvin perusteltu tosi uskomus. Jotta esitetty väite olisi tietoa, sen on täytettävä kolme kriteeriä: 1) hyvin

perusteltu, 2) tosi ja 3) uskomus. Tämä Platonin klassinen määritelmä riittää määrittelemään tiedon arkielämässä.

Disinformaatio on väite, joka ei täytä tiedolta edellytetyjä kriteerejä

Disinformaation levittämisen päällimmäinen riski on siinä, että se rapauttaa demokratian ja oikeusvaltion institutionaalisia rakenteita. Valheiden kohteina ovat muiden muassa kansa, avoin yhteiskunta, media, tiede, asiantuntijat, oikeuslaitos, sananvapaus, vähemmistöt, virkamiehet ja hallinnon legitimitetti.

Toissijaisesti ongelmana on disinformaation kumoamisen vaikeus. Brandolinin laki, tai tarkemmin hevonpaskan epäsymmetriaperiaate toteaa: *"The amount of energy needed to refute bullshit is an order of magnitude bigger than to produce it."*

Disinformaation päämääränä on epäilyksen siemenen kylväminen väestöön. Se manipuloi, polarisoi ja tribalisoi kansan mielipiteitä ja synnyttää epäluottamusta sosiaalisten ryhmien, tai kansan ja hallinnon välille. Disinformaatiota käytetään laajasti ideologisten päämäärien saavuttamiseen totuudesta piittaamatta, yksilöiden ja sosiaalisten ryhmien maalittamiseen, vihanlietsontaan ja jopa sotien oikeuttamiseen.

Terve kriittisyys on harkitsevaa, eikä tarkoita kaiken virallisen tiedon kiistämistä. Pidän huolestuttavana koronan aikana yleistynyttä ilmiötä, jossa kaikki virallinen tieto luokitellaan automaattisesti valeuutisiksi ja propagandaksi ja epävirallinen tieto (täysin kyseenalaistamatta) todeksi.

Arkinen ja tieteellinen tieto

Tiedolla on usein instrumentaalista arvoa. Tiedon välineellistämässä on kuitenkin tärkeää erottaa tieteellinen tieto arkisesta kokemustiedosta, jolta ei voida edellyttää

tieteellisen tiedon täsmällisyyttä. Lisäksi mielipiteet pitää erottaa evidenssin vahvistamista objektiivisista tosiasioista.

Arkitieto voi olla totta, mutta se voi myös olla epätotta. Usein arkitieto nojaa heuristiikkoihin, kuten nyrkkisääntöihin, maalaisjärkeen ja mutu-mielipiteisiin. Se on intuitiivista, subjektiivista ja tiedostamatonta perstuntumaa siihen, kuinka asiat ovat ja kuinkan niiden pitäisi olla.

Arkisen tiedon rinnalla kohtaamme päivittäin kaupallisia intressejä palvelevaa markkinointia, joka voi olla todenmukaista, neutraalia, vääristeltyä tai täysin valheellista. Osa kaupallisesta viestinnästä imitoi uutisia tai tieteellisiä tutkimuksia, minkä tarkoituksena on johtaa kuluttajia harhaan. Eettisesti kyseenalaisia markkinointitapoja hyödyntävät esimerkiksi monet lisäravinnekauppiat.

Tieteellinen tieto nojaa tutkimukseen. Sen täytyy olla perusteltavissa ja tutkimuksen avulla vahvistettavissa. Tieteellinen tieto on objektiivista, universaalia, testattavaa ja kriittistä. Tutkimusten pitää perustua hyväksyttäviin systemaattisiin tieteellisiin menetelmiin ja olla toistettavissa. Tiedolta edellytetään myös avoimuutta ja riippumattomuutta. Tieteellinen tieto on vertaisarvioitavissa.

Monet tuntuvat uskovan, että tieteellinen tieto on erehtymätöntä. Ei ole, mutta se korjaa itse itseään, kun asioita tarkastellaan uudelleen. Tiede ei siis perustu muuttamattomiin dogmeihin, kuten uskonnot, vaikka jotkin tieteelliset teorit ovat niin vahvasti todennettuja, että niitä pidetään lähes kumoamattomina paradigmina. Tieteellisiä paradigmoja ovat evoluutioteoria ja suhteellisuusteoria.

Tieteelliseltä tiedolta edellytetään falsifikaation mahdollisuutta. Falsifikaatoperiaate on peräisin Karl Popperilta. Popper havaitsi, että tieteellisiä selitysjärjestelmiä on mahdotonta todistaa aukottomasti oikeiksi, koska induktiivisen eli yksityistapauksista,

esimerkiksi tieteellisistä kokeista, yleistävän päättelyn pohjalta voidaan päätellä itse asiassa vain se, ettei tähän mennessä ole tullut vastaan yksittäistapausta, joka kumoaisi esitetyn selityksen tai teorian.

Falsifikaatioperiaatteen mukaisesti teorian aukottomasti vääräksi todistaminen on mahdollista. Sen vuoksi tieteellisestä teoriasta on oltava mahdollista johtaa ennuste tai seuraamus, jota voidaan kokeellisesti testata. Näin voidaan tieteellisten kokeiden avulla löytää alkuperäisen teorian heikkoja kohtia tai virheellisyyksiä.

Tieteellisestä tiedosta voidaan esittää valheellisia tai virheellisiä väittämiä, mutta ne voidaan kumota osoittamalla väittämiin sisältyvät virheet. Tieteellinen tieto ja sen manipulointi ei muodosta suurta disinformaatoriskiä. Julkisuusperiaatteen ja vertaisarvioinnin vuoksi tieteellisen tiedon manipulointi on tehty vaikeaksi.

Arkikäsitteet ovat mielipiteitä, joilla on vain vähäinen totuusarvo. Informaatiovaikuttamisella pyritään vaikuttamaan tavallisten ihmisten arkisiin mielipiteisiin – tiedostamattomiin pelkoihin, toiveisiin ja uskomuksiin.

Mielipiteet eivät ole disinformaatiota, ellei tosiasioiden kanssa ristiriidassa olevia näkemyksiä esitetä kiistattomina faktoina. Mielipiteitä saa ja pitää olla, mutta niitä ei pidä sotkea evidenssin tukemiin tosiasioihin.

Francis Bacon kirjoitti, että tieteellisen tiedon tehtävänä on parantaa ihmisen elämää. Baconille tutkimus ei ollut itsetarkoitus, vaan väline, joka palvelee elämää. Tieto, joka ei millään tavoin edistä toimintaamme, on Baconin mukaan arvotonta ja kuollutta.

"Kaikki, mikä ansaitsee olemassaolon, ansaitsee myös tulla tiedetyksi, koska tieto on olemassaolon kuva", Bacon julisti.

Sata vuotta Baconin jälkeen John Herschel kirjoitti, että

kokemuksella tiedon lähteenä tarkoitetaan ihmiskunnan "kaikkina aikoina kasautunutta kokemusta, joka on rekisteröity kirjoihin tai tallennettu traditioon".

Misinformaatio, disinformaatio, malinformaatio ja propaganda

Misinformaatio on puutteellista tai väärää tietoa, jota levitetään tahattomasti eikä sen tarkoitus ole johtaa harhaan.

Disinformaatio on tosiasioita vääristelevää tai valheellista ja tarkoitushakuista tietoa. Disinformaation motiivina voi olla esimerkiksi:

- poliittinen ja yhteiskunnallinen vaikuttaminen
- taloudellinen hyöty (klikkihuoraaminen, kuluttajan harhauttaminen)
- ilkkivalta, pilailu (Poen laki perustuu havaintoon, että mikäli kirjoittajan tarkoituksesta ei ole selvää näyttöä, on vaikeaa tai jopa mahdotonta erottaa onko kirjoittajan ilmaisema äärimielipide vilpittön vai parodia.)

Malinformaatiosta puhutaan kun totuudenmukaista informaatiota käytetään tahallisesti vahingoittamaan yksilöä, yhteisöä tai valtiota. Tällaista on esimerkiksi henkilötietojen vuotaminen julkisuuteen.

Oma lukunsa on kuvalliseen viestintään liittyvä mielipidevaikuttaminen, kuten piiloviestintä ja meemien kontekstista irralliset intuitiiviseen päättelyyn vetoavat one-linerit ja tunteita herättävät kuvat. En tässä käsittele visuaalisia informaatiovaikuttamisen mekanismeja tarkemmin. Valitsin tähän artikkeliin tarkoituksella kuvia, jotka vetoavat tunteisiin, ja joita on käytetty informaatiovaikuttamiseen.

Propaganda on jonkin aatteen tai opin järjestelmällistä

levitystä. Sillä pyritään muokkaamaan fundamentaalisesti väestön mielipiteitä esimerkiksi kirjoittamalla historiaa uudestaan.

Propaganda on tavoitteellista, harkittua ja järjestelmällistä pyrkimystä manipuloida ihmisten uskomuksia, asenteita tai tekoja. Propaganda luo mielikuvia ja pyrkii hallitsemaan mielipiteitä. Se ruokkii ennakkoluuloja, yhdenmukaistaa ajattelua ja vaientaa erimieliset. Propaganda on aina laajoihin *massoihin* vaikuttamista, ei vain kahden yksilön välistä viestintää.

Totalitarismissa disinformaatio ja propaganda ovat vallan ja kansan hallinnan instrumentaalisia välineitä. Valheet ovat käyttökelpoisia niin kauan, kuin niitä voi ylläpitää ilman kiinnijäämisen pelkoa.

Kansan pitäminen uutispimennossa, valtion harjoittama sensuuri ja informaation saannin rajoittaminen kuuluvat perinteisen informaatio sodan taktiikoihin.

Valtion harjoittama sensuuri perustuu lakeihin ja totalitaristisissa valtioissa valtioterrorismiin ja väkivaltakoneiston ylläpitämään uhkaan. Yritykset, kuten Twitter, Facebook ja Youtube voivat rajoittaa julkaisemaansa sisältöä sisältöpoliikkaansa vedoten. Julkaisuja rajoittava sisältöpolitiikka ei ole sensuuria, mutta jos valtio estää pääsyn kyseisiin sosiaalisiin medioihin, kyse on sensuurista.

Julkinen ja ideologinen "*leimaaminen*" palvelevat tehokkaasti informaatiovaikuttamisen tavoitteita. Yksilöt tai ryhmät voidaan leimata julkisesti natseiksi, suvakeiksi, kulttuurimarxisteiksi*, putinisteiksi, hysteerikoiksi tai psykootikoiksi; joidenkin pelot voivat olla skitsofreenisia. Informaatiovaikuttamisen tarkoituksena on usein kyseenalaistaa ja murentaa luottamusta kohteena olevaan ryhmään tai yksilöön.

*Palaan kulttuurimarxismiin laajemmin seuraavassa Ruokasota-artikkelissa.

Mielenterveydelliset leimat yleistyivät erityisesti rokotekriittisten määritellessä kansan suuren enemmistön tahdottomiksi ja pelokkaiksi lampaiksi tai koronahysterikoiksi, hallinnon natseiksi ja virkamiehet korruptoituneiksi.

Eräs näkyvimmistä tällaisen informaatiovaikuttamisen muodoista oli kun Erkki Tuomioja leimasi NATO-jäsenyyttä kannattavat mediat sotapsykoosin valtaan joutuneiksi. Neuvostoliiton ja Venäjän informaatiovaikuttamiseen kuuluu perinteisesti oppositio mielen terveyden kyseenalaistaminen. Tuomioja toisti lähes sanasta sanaan Neuvostoliiton Suomelle 1961 lähettämän nootin.

Viimeisimpänä, mutta ei vähäisimpänä, on strateginen uhkailu, kiristäminen ja pelottelu. Venäjän ulkopolitiikka rakentuu juuri nyt ydinsodan ja 3.maailmansodan uhkilla kiristämiseen.

Valeutisten psykologia ja motiivit

Toden ja väärän tiedon erottamisen vaikeudet liittyvät analyyttisen päättelyn ja asiaankuuluvan tiedon rajoitteisiin sekä puutteelliseen yleistietoon, perehtymiseen ja lähdeheuristiikan virheelliseen soveltamiseen.

Sen välillä, mitä ihmiset uskovat ja mitä he jakavat sosiaalisessa mediassa on ero. Misinformaation levittäminen johtuu yleensä huolimattomuudesta eikä tarkoituksellisesta väärän tiedon jakamisesta.

Valheelliset uutiset (fake news) eivät ole uusi ilmiö.. Esimerkiksi vuonna 1835 The Sun (New York) julkaisi kuusi artikkelia väitetystä elämästä kuussa. Nämä jutut tunnetaan nimellä "Great Moon Hoax".

Fake news on käsitteenä niin vahvasti sidoksissa laita-oikeistolaiseen (ja Trumpin) retoriikkaan, että on coolimpaa puhua disinformaatiosta ja

informaatiovaikuttamisesta.

Vuoden 2016 Yhdysvaltain presidentinvaalien ja Britannian brexit-kansanäänestyksen aikana spesifi valeutisen tyyppi nousi laajempaan tietoisuuteen: valheelliset tai erittäin harhaanjohtavat poliittiset "uutiset", jotka ovat peräisin sosiaalisen median kanavista [Lazer D. et al.].

Huoli valeutisten määrän lisääntymisestä kasvoi erityisesti 2020 koronapandemista ja rokotteista levitetyn väärän disinformaation [Wardle C; Loomba S. et al.] ja USA:n vuoden 2020 presidentinvaalien disinformaatiomyrskyn seurauksena [Pennycook G., Rand D.].

Harhaanjohtavat uutiset ja *keltainen journalismi*, ovat haitallisen uutissisällön toisiinsa liittyviä muotoja, jotka lisäävät poliittista ja yhteiskunnallista polarisaatiota [Kaplan R.L.; Faris R.M. et al.].

Valeutisten yleisyys

Erilaisia sosiaalisen median ja verkkoselaustietojen analyysija on käytetty disinformaation yleisyyden määrittämiseksi erityisesti Yhdysvaltain vuoden 2016 presidentinvaaleihin liittyen.

Käyttämällä selaustietoja, faktantarkistussivustojen arkistoja ja kyselyitä, Allcott ja Gentzkow arvioivat, että tiettyjä uutisia, joiden tiedettiin olevan väärää, jaettiin Facebookissa vähintään 38 miljoonaa kertaa vuoden 2016 vaaleja edeltäneiden kolmen kuukauden aikana. Näistä 30 miljoonaa oli Donald Trumpia suosivia uutisia. Arvio edustaa valeutisten yleisyyden alarajaa, koska se heijastaa vain tiettyä tunnettujen väärin uutisten joukkoa. Muut analyysit ovat keskittyneet valeutisten julkaisijoihin (eli verkkosivustoihin) yksittäisten artikkelien sijaan.

Twitterin ja Facebookin tietoja sekä selailuistoriaa analysoimalla voidaan päätellä, että tunnettujen

valeuutissivustojen sisältö edustaa pientä osaa useimpien ihmisten *mediaruokavalioista* ja että keskimääräinen sosiaalisen median käyttäjä altistui vain vähän valeuutisille vuoden 2016 vaalien aikana.

Näillä analyyseillä on kuitenkin rajoituksia. Ainoat saatavilla olevat tiedot koskevat sitä, mitä ihmiset jakavat, mitä *peukuttava* ja missä he käyvät, kun he klikkaavat uutissivustoille vierailukseen somealustan ulkopuolella. Usein ihmiset lukevat viestin jakamatta sitä tai klikkaamatta linkkiä.

Keskivertosurffaajan todellinen altistuminen informaatiovaikuttamisella internetissä on edelleen avoin kysymys. On kuitenkin liian aikaista päätellä, että altistuminen valeuutisille on vähäistä, tai ettei disinformaatio ole vakava ongelma.

Informaatiovaikuttamisen uhat ovat hyvin todellisia, kuten koronapandemiaan ja rokotuksiin liittyvät harhaanjohtavat uutiset sekä Yhdysvaltain 2020 presidentinvaaleihin liittyvä informaatiovaikuttaminen seurauksineen osoittavat.

Salaliittoteoriat vetoavat Yhdysvalloissa erityisesti evankelistisiin ja karismaattisiin uskonnollisiin liikkeisiin, valkoista ylivaltaa kannattaviin laitaoikeistolaisiin aatesuuntiin ja republikaanien vanhoillisimpaan siipeen.

Altistuminen valeuutisille (ja väärälle tiedolle laajemmin) ei ole jakautunut tasaisesti kaikkien sosiaalisen median ja internetin käyttäjien kesken. Erityisesti poliittiset konservatiivit ja vanhemmat sukupolvet vierailivat USA:n 2016 presidentinvaalien aikana disinformaatiota jakavilla verkkosivustoilla ja jakoivat edelleen valeuutisia todennäköisemmin kuin muu väestö keskimäärin [*mm. Allcott H. & Gentzkow M.; Guess A.M. et al.*].

Tutkimukset ovat vahvistaneet yhteyden poliittisen konservatiivisuuden ja disinformaation uskomisen välillä

Yhdysvalloissa , Chiessä ja Saksassa, mutta ei Unkarissa [Pennycook G., Rand D.G., *Lazy, not biased: susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning*; Pennycook G. et al., *Fighting COVID-19 misinformation on social media: experimental evidence for a scalable accuracy nudge intervention*].

Heikommin kantansa perustelevien käyttäjien on todettu jakavan sisältöä heikompilaatuisilta uutissivustoilta Twitterissä [Mosleh M. et al., *Cognitive reflection correlates with behavior on Twitter*].

Tavallinen sosiaalisen median käyttäjä ei kuitenkaan todennäköisesti altistu suurelle disinformaatiokuormalle. Informaatiovaikuttamiselle altistuminen on selvästi valtakulttuuria yleisempää erilaisissa alakulttuureissa. Ääriliikkeet puoluekentän eri laidoilla sisäistävät herkemmin disinformaatiota, salaliittouskomuksia sekä yleisesti hyväksytyistä poikkeavia ja tiedekriittisiä näkemyksiä.

Miksi ihmiset eksyvät valeutisiin?

Kun tarkastellaan tekijöitä, jotka vaikuttavat siihen, mitä ja mihin ihmiset uskovat, on olennaista erottaa kaksi perustavanlaatuisesti erilaista tapaa käsitteellistää usko valideihin uutisiin ja vääriin uutisiin.

1) Yleinen lähestymistapa on keskittyä "*arvostelukykyyn*", eli henkilön kykyyn erottaa tosiasiat mis- ja disinformaatiosta ja siihen, missä määrin väärää tietoa uskotaan "*suhteessa*" oikeaan sisältöön. Periaatteessa arvostelukyky määräytyy oikeiden ja väärin uutisten erotuksena.

2) Toinen lähestymistapa on keskittyä yleiseen uskomukseen tai siihen, missä määrin uutisia uskotaan niiden tarkkuudesta riippumatta. Tätä voidaan määrittää oikeiden ja väärin uutisten uskomisen keskiarvona. [Wickens T. *Elementary Signal Detection Theory*]*

* Käytännössä informaatiovaikuttaminen sivuaa signaali- ja informaatioteorioita. Tietoliikenteessä on pohjimmiltaan kyse samasta asiasta kuin missä tahansa viestinnässä: tarvitaan lähettäjä, vastaanottaja, itse viesti (data) sekä kanava eli siirtotie, jota pitkin viesti voidaan siirtää.

Kriittisesti tarkasteltuna sellaisten tekijöiden, jotka muuttavat yleistä uskomusta, ei tarvitse vaikuttaa ihmisten kykyyn erottaa tosiasioita valheista [Batailler, C. et al. *A signal detection approach to understanding the identification of fake news*]: uskon lisääminen tai vähentäminen oikeisiin ja väärin otsikoihin vastaavassa määrin ei vaikuta uskomusten yleiseen tarkkuuteen (eli ei vaikuta kykyyn erottaa tosiasioita valheista).

Eettiset, uskonnolliset ja ideologiset motiivit

Suosituksen mukaan kyvyttömyys erottaa oikeita ja väärää uutisia johtuu poliittisista ja / tai ideologisista syistä.

On esimerkiksi väitetty, että ihmiset ovat motivoituneita (väärän) tiedon kuluttajia [Kahan D.M. *Misconceptions, misinformation, and the logic of identity-protective cognition*]. Ihmiset pyrkivät säilyttämään "identiteettiä suojaavaan kognition" kohdatessaan poliittisesti, eettisesti tai ideologisesti valenssista sisältöä; tällainen sisältö luo ristiriidan sisäistettyjen arvojen ja uskomusten kanssa ja uhkaa siten ihmisen identifikoitumista uskomiinsa arvoihin*.

* Valenssilla tarkoitetaan psykologiassa affektiivista ominaisuutta, joka viittaa tapahtuman, esineen tai tilanteen luontaiseen *vetovoimaan*, eli hyvään (positiiviseen valenssiin), tai *vastenmielisyyteen*, eli huonoon (negatiiviseen valenssiin). Käsite viittaa myös tunnetiloihin. Esimerkiksi negatiivisilla tunteilla, kuten vihalla ja pelolla, on negatiivinen valenssi. Positiivisesti valensoituneet tunteet, kuten ilo, liittyvät positiivisesti valensoituihin tapahtumiin, ajatuksiin, esineisiin ja tilanteisiin. Tätä käsitettä käytetään myös kuvaamaan tiettyjä käyttäytymismalleja (lähestymistapa, välttely), tavoitteiden saavuttamista tai saavuttamatta jättämistä sekä normien noudattamista tai rikkomista. Ambivalenssi on ristiriita positiivisten ja negatiivisten valenssikantojen välillä.

Ristiriitatilanteessa puolustamme omaa ideologista, eettistä tai uskonnollista kantaamme jopa silloin, kun epäilemme oman kantamme validiteettia. Puolustautuminen kognitiivista tasapainoa uhkaavaan tietoa vastaan on usein sitä aggressiivisempaa, mitä vahvempia todisteet omasta virheellisestä tulkinnastamme ovat.

Uskomme herkästi informaatiota, joka on yhteensopivaa omien ideologisten, eettisten ja uskonnollisten arvojemme kanssa, mutta samalla suhtaudumme skeptisesti ja vihamielisesti väitteisiin, jotka ovat ristiriidassa omien mielipiteidemme kanssa [*Kahan D.M. Ideology, motivated reasoning, and cognitive reflection*].

Häpeä on huomionarvoisa seikka: kiistattomista tosiasioista huolimatta meidän on hyvin vaikea tunnustaa olleemme väärässä. Haluamme välttää häpeää ja kasvojen menettämisen tunnetta. Huijatut eivät halua uskoa tulleen huijatuiksi ja siksi huijatut voivat puolustaa tarmokkaasti huijareitaan. Periaatteessa sama ilmiö voi toteutua väkivaltaisessa tai manipuloivassa suhteessa, jossa puolison virheiden

tunnustaminen voi tuntua oman epäonnistumisen tunnustamiselta.

Laajemmin julkisen häpeän pelko ulottuu myös uskonnollisten ja poliittisten ääriliikkeiden sekä suurten pyramidihuijausten uhreihin. Monien entisten taistolaisien ja stalinistien on vieläkin mahdotonta hyväksyä, että he sortuivat kannattamaan totalitääristä ihmisoikeuksista piittaamatonta järjestelmää ja sen autoritäärisiä johtajia rauhan ja hyvinvoinnin esitaistelijoina.

Tähän liittyvä teoria väittää, että ihmiset asettavat uskollisuuden poliittiselle tai uskonnolliselle identiteetilleen totuuden yläpuolelle, eivätkä siten pysty erottamaan totuutta valheesta, vaan uskovat vain omaa ideologiaansa vahvistaviin tietoihin [*Van Bavel J.J., Pereira A.: The partisan brain: an Identity-based model of political belief*].

Tämä tulkinta väittää myös, että ideologisen motivaation voimakas syy-vaikutus uskomukseen on hallitseva tekijä, joka selittää, miksi ihmiset sortuvat vale uutisiin. Uskomme todennäköisimmin informaatiota, joka on sopu soinnussa eettisen, uskonnollisen tai poliittisen kantamme kanssa [*Pereira A. et al.: Identity concerns drive belief: the impact of partisan identity on the belief and dissemination of true and false news*].

Poliittisen konkordanssin (yhtäpitävyys, yhdenmukaisuus) vaikutus on tyypillisesti paljon pienempi kuin uutisten todenperäisyyden vaikutus. Todellisia, mutta poliittisesti ristiriitaisia uutisia uskotaan yleensä alttiimmin kuin vääriä, mutta poliittisesti yhteensopivia uutisia. Ideologia ei kuitenkaan yleensä voita totuutta.

Suurempi usko poliittisesti johdonmukaisiin uutisiin ei välttämättä tarkoita ideologisesti motivoitunutta päättelyä.

Erot voivat johtua puolueettomista rationaalisista (esim. bayesilaisista) päätelmistä, jotka perustuvat aikaisempiin

tosiasiallisiin uskomuksiin, ja jotka eroavat ideologisesti (esim. johtuen altistumisesta erilaisille informaatioympäristöille) [*Tappin B.M. et al.: Rethinking the link between cognitive sophistication and politically motivated reasoning*].

Haasteet ideologisesti motivoituneen päättelyn tunnistamisessa

Havaintoa, että ihmiset uskovat todennäköisemmin tietoa, joka on yhdenmukainen heidän oman ideologiansa kanssa (ja vähemmän todennäköisemmin uskovat tietoa, joka on ristiriidassa heidän ideologiansa kanssa), pidetään usein todisteena ideologisesti motivoituneesta päättelystä.

Kriittisesti tarkasteltuna tämä malli ei kuitenkaan tarjoa selkeää näyttöä poliittisesti motivoituneesta päättelystä, koska puolueiden identiteetti sekoitetaan todennäköisesti muihin merkityksellisiin muuttujiin [*Druckman J.N., McGrath M.C. :The evidence for motivated reasoning in climate change preference formation*].

Ideologisesti konservatiivisimmat ihmiset suhtautuvat todennäköisimmin kielteisesti tieteeseen ja vahvan evidenssin tukemiin empiirisiin havaintoihin, kuten ilmaston lämpenemiseen. Samat ihmiset luokittelevat ateismin, evoluution ja tieteen (vääräksi) uskonnoiksi ja luottavat kirjaimellisesti Raamatun sanaan.

Todisteet ei-poliittisista yhteyksistä vahvistavat, että se, minkä uskotaan olevan totta, vaikuttaa päättelyyn (ilmiö tunnetaan nimellä **belief bias***).

*Uskomusharha on taipumus arvioida argumenttien vahvuutta loppupäätelmien uskottavuuden perusteella, eikä sen perusteella, kuinka vahvasti argumentit tukevat tätä loppupäätelmää. Ihminen hyväksyy todennäköisemmin sellaiset argumentit, jotka tukevat hänelle mieluisaa loppupäätelmää, mutta hylkäävät argumentit, jotka ovat ristiriidassa hänen arvojensa, uskomustensa ja aikaisempien tietojensa kanssa. Uskomusharha on erittäin yleinen päättelyvirheen muoto. Uskomusharhan on havaittu vaikuttavan erilaisiin päättelytehtäviin, mukaan lukien ehdollinen päättely, suhdepäättely ja transitiivinen päättely.

Itse asiassa, kun aiemmat uskomukset huomioidaan, poliittisen konkordanssin näennäinen vaikutus uskomusten muodostumisprosesseihin tyypillisesti vähenee tai eliminoituu [*Tappin B.M., et al.: Rethinking the link between cognitive sophistication and politically motivated reasoning*].

Ideologisten linjojen välisen eron havaitsemisesta ei voi suoraan päätellä, että puolueidentiteetti tai poliittiset motivaatiot selittävät herkkyyttä disinformaatiolle. Jotta puolueiden identiteetin tai motivaatioiden vaikutus aikaisempiin uskomuksiin voidaan erottaa selkeästi, tarvitaan enemmän kokeellisia tutkimuksia, jotka manipuloivat aikaisempia tosiasiallisia uskomuksia ja/tai poliittisiä motiiveja [*Baron J., Jost J.T.: False equivalence: are liberals and conservatives in the United States equally biased?*].

Tähän liittyen on myös tärkeää ymmärtää aiempien tosiasiallisten uskomusten puolueellisten erojen alkuperä. Altistuminen erilaisille informaatiovirroille on mahdollinen selittäjä: täysin rationaaliset (esim. Bayesian) ja totuutta etsivät (eli ei-poliittisesti motivoituneet) ihmiset, jotka hankkivat tietonsa konservatiivisista medioista (esim. Fox News) versus liberaaleista (esim. MSNBC) uutislähteistä näkevät maailman hyvin eri tavoin.

Uuden tiedon arvioiminen sen valossa, kuinka hyvin se on linjassa oman kognition kanssa – vaikka sitä usein kutsutaan ”vahvistusharhaksi” – ei itse asiassa välttämättä ole todiste puolueellisuudesta normatiivisessa mielessä.

Epävarmuus tietolähteiden tai dataa tuottavien prosessien luotettavuudesta, voi olla sopusoinnussa bayesilaisen* johtopäätöksen kanssa; skeptinen suhtautuminen sellaiseen tietoon, joka on ristiriidassa aiempien tosiasiallisten uskomusten kanssa voi olla perusteltua [Koehler J.J.: *The influence of prior beliefs on scientific judgments of evidence quality*].

* **Bayesin teoreema** (myös **Bayesin sääntö** tai **Bayesin laki**) on ehdolliseen todennäköisyyteen liittyvä matemaattinen teoreema. Teoreeman voidaan tulkita kuvaavan käsitysten päivittämistä uuden todisteaineiston valossa *a posteriori*.

Tällaisissa tapauksissa bayesilaiset toimijat voivat johtaa päätelmään, että lähde tai tiedon tuottoprosessi on epäluotettava sen sijaan, että aiempi uskomuksensa olisi ollut virheellinen. Tämä ei ole todiste puolueellisuudesta sinänsä (jos harha määritellään poikkeamaan jostain normatiivisesta, esim. Bayesin vertailuarvosta) [Hahn U., Harris A.J.L.: *What Does It Mean to be Biased. Motivated Reasoning and Rationality in: Psychology of Learning and Motivation – Advances in Research and Theory. vol. 61*].

Lopuksi tässä kuvattu kritiikki pätee myös ”motivoidun päättelyn” päättämiseen havainnosta, jonka mukaan kognitiivinen hienostuneisuus liittyy joskus (mutta ei aina) polarisaatioon pikemminkin kuin tarkkuuteen. Kognitiivisen hienostuneisuuden ja polarisaation välinen yhteys (esim. ilmastonmuutoksen yhteydessä) katoaa kokonaan, kun aikaisemmat tosiasialliset uskomukset otetaan huomioon.

Vaikuttaa siltä, että kognitiivisesti kehittyneemmät yksilöt voivat asettaa enemmän painoarvoa aiemmille tosiasiallisille

uskomuksilleen arvioidessaan uusia todisteita sen sijaan, että he painottaisivat enemmän uusien tietojen yhteensopivuutta poliittisen identiteettinsä kanssa. Tietysti myös ihmisten aiemmat tosiasialliset uskomukset voivat johtua poliittisesti motivoituista päättelyistä. Näin ei välttämättä aina ole.

Ideologisen yhteensopivuuden vaikutuksesta totuuden erottamiseen

Suurempi yleinen usko poliittisesti yhteensopiviin uutisiin vaikuttaisi viittaavan siihen, että ihmiset ovat epätarkempia arvioidessaan poliittisesti yhteensopivia uutisia – ts., että poliittinen yhdenmukaisuus (ja siihen liittyvät motivaatiot) häiritsee totuuden erottamista.

Itse asiassa tutkimukset kuitenkin paljastavat päinvastaisen kuvion: ihmiset ovat jonkin verran parempia erottamaan totuuden valheesta arvioidessaan poliittisesti yhteensopivia uutisia verrattuna poliittisesti ristiriitaisiin uutisiin.

Kaiken kaikkiaan todisteet viittaavat siis siihen, että poliittinen identiteetti ja poliittisesti motivoitunut päättely eivät ole ensisijaisia tekijöitä, jotka johtavat kyvyttömyyteen erottaa totuus valheesta verkkouutisissa.

Päättele

Toinen näkökulma disinformaatioherkkyyteen ja valheiden uskomiseen liittyy päätteleyyn ja päätteleymekanismeihin. Tämänsuuntaisessa tutkimuksessa keskitytään kaksoisprosessiteorioihin, joiden mukaan analyttinen ajattelu voi ohittaa automaattiset, intuitiiviset päätelmät.

Tämän näkökulman avainkysymys on: Mikä on reflektiivisen päätteleyyn rooli kyvyssä erottaa valeuutiset totuudesta?

Päätteleyyn kaksoisprosessimallit ja harkinnan seuraukset

Kaksoisprosessiteoriat ovat keskeinen osa kognitiivisen

päätelyn tieteellistä tutkimusta. Nämä teoriat väittävät, että ihmisen kognitio voidaan jakaa kahteen pohjimmiltaan erilaiseen prosessiin, jotka eroavat ominaisuuksiltaan [Evans J.S.B.T., Stanovich K.E.: *Dual-process theories of higher cognition: Advancing the debate*].

Kaksoisprosessiteorian mukaan, ihmisen järkeily perustuu kahteen erilliseen, mutta toisiaan tukevaan järjestelmään, joita kutsutaan tavallisesti **intuutioksi** (Tyyppi1, T1) ja **reflektioksi** (Tyyppi2, T2). T1 huolehtii perustason kognitiivisista tehtävistä. Se on nopea ja alitajuinen. Suurin osa ajattelustamme ja nopeasta päätöksenteostamme perustuu siihen. T1 toimii automaattisesti ja säästävää eikä se ole suoranaisesti tietoisien kontrollin alaisuudessa. Haitalliset kognitiiviset vinoumat (engl. *bias*) vaikuttavat voimakkaammin juuri intuitioon. Tietoinen T2-päätely on hidas, energiaa kuluttava ja edellyttää enemmän ajattelutyötä. T2 hyödyntää logiikan yleisiä sääntöjä.

Tyypin 1 prosessoinnille on ominaista ensisijaisesti automaattisuus siten, että tyypin 1 lähdöt ("intuutiot") tulevat mieleen suoraan vasteena ärsykkeelle. Tyypin 2 käsittelylle on ominaista harkinta, joka saattaa syntyä tietyn intuitiivisen tuloksen (tai päätelmien joukon) perusteella.

Tärkeää on, että vaikka kaksoisprosessiteoriat tyypillisesti korostavat virheellisten intuitioiden syrjäyttämisen tärkeyttä analyyttisen ajattelun avulla, tämän ei pidä ymmärtää tarkoittavan, että intuitiot ovat aina vääriä tai että analyyttinen ajattelu on aina tarkkaa.

Eräs mahdollinen vastaus, joka seuraa aiemmin viitatussa poliittisista identiteettiä käsittelevästä työstä, väittää, että T2-päätely on usein poliittisen identiteetin motiivina ja että reflektio osallistuu "*identiteettiä suojaavaan kognitioon*". Tämä malli olettaa, että syvällisempi harkinta johtaa poliittisesti polarisoituneempiin uskomuksiin – ja mikä

tärkeintä, lisääntyneeseen uskoon poliittisesti yhteensopiviin mutta vääriin väitteisiin.

Syvällisemmän harkinnan voisi siis olettaa assosioituvan huonompaan totuuden erottamiseen. Sitä vastoin "klassiset" selonteot (eli katsaukset, jotka ovat johdonmukaisempia muilla aloilla tapahtuvan kaksoisprosessi-päättelyn kanssa) kuvaavat T2-päättelyn korjaavan virheellisiä intuitiivisia T1-järkeilyjä.

Tämän näkökulman mukaan ihmiset, jotka harkitsevat enemmän, eivät yksinkertaisesti usko väärään sisältöön. He pystyvät paremmin erottamaan oikean ja väärän sisällön – riippumatta heidän arvioimiensa uutissisältöjen ideologisesta konkordanssista.

Viimeaikaisissa tutkimuksissa saadut havainnot tukevat klassista päättelyä motivoituneen T2-päättelyn sijaan. Harkitsevat ihmiset uskovat harvemmin väärää uutissisältöä. He erottavat paremmin totuuden ja valheen riippumatta siitä, ovatko uutiset yhdenmukaisia vai ristiriidassa heidän ideologisen kantansa kanssa [*Bronstein M.V., et al.: Belief in fake news is associated with delusionality, dogmatism, religious fundamentalism, and reduced analytic thinking*].

Usko valeutisiin liittyy myös harhaisuuteen (delusionality), dogmatismiin, uskonnolliseen fundamentalismiin, hevonnepaskan vastaanottamistaipumukseen (bullshit receptivity) ja oman ymmärryksen ylimitoittamiseen (overclaiming*).

* Overclaiming viittaa oman asiantuntemuksen ja tietämyksen harhaiseen ylimitoittamiseen. Nähdäkseni vaihtoehtomedioiden uskollisimmat "tutkijat" sortuvat tähän Do Your Own Research (DYOR) -vaatimuksiinsa.

Tutkittavien henkilöiden kokeellinen harkinnan tason manipulointi osoittaa kausaalisen vaikutuksen, jossa lisääntynyt harkinta vähentää uskoa vääriin uutisiin ideologisesta taustasta riippumatta.

Tutkimukset osoittavat myös, että liiallinen itseluottamus voi lisätä alttiutta disinformaation uskomiselle ehkä siksi, että itseluottamus lisää intuition vaikutusta päättelyssä ja estää reflektiiviseen päättelyyn.

Miten ihmiset sitten määrittävät uutisten todenperäisyyden? Korrelaatio kognitiivisen reflektion ja disinformaatioon liittyvän epäuskon välillä on vahvempi tapauksissa, joissa uutisen sisältö on selvästi epätodennäköisempi (ja päinvastoin tosiuutisten kohdalla). Tämä viittaa siihen, että tapauksissa, joissa ihmiset todella pysähtyvät ja harkitsevat kohtaamaansa tietoa, asiaankuuluva aiempi tieto vaikuttaa todennäköisesti tiedon totuusarvon tulkintaan.

Itse asiassa poliittinen ymmärrys liittyy positiivisesti poliittisen uutisisällön totuuden erottamiseen, samoin kuin medialukutaito ja yleinen tietolukutaito [*Jones-Jang S.M., et al.: Does media literacy help identification of fake news? Information literacy helps, but other literacies don't*].

Myös tieteen perusteiden ymmärrys liittyy positiivisesti totuuden erottamiseen. Tämä merkitsee toisaalta sitä, että päättely ei välttämättä paranna medialukutaitoa yhteyksissä, joissa aiempi tieto on voimakkaasti vääristynyt.

Päättelyn roolin osalta näyttää siltä, että monet eivät erota totuutta valheesta, koska he eivät pysähdy refleктоimaan aikaisempaa tietoaan (tai heillä on aiheesta puutteelliset ja epätarkat ennakkotiedot) – eikä siksi, että heidän päättelynsä vaikuttaisi ideologiset ennako-oletukset.

Heuristiikat

Aikaisempi tutkimus arvioinnin ja päätöksenteon parissa osoittaa, että ihmiset käyttävät todennäköisesti heuristiikkaa tai *mentaalisia pikanäppäimiä* arvioidessaan uutisotsikoita.

Heuristiikka on kognitiivisen psykologian määrittelemä epäformaali menetelmä ongelmanratkaisuun. Heuristiikkaa käytetään metodina, joka johtaa yleensä varsin nopeasti riittävän lähelle parasta mahdollista lopputulosta. Heuristiikkaa ovat esimerkiksi erilaiset nyrkkisäännöt, akateemiset arvaukset, intuitiiviset päätökset sekä niin sanottu "maalaisjärki".

Mitkä sitten ovat disinformaation erityispiirteet, jotka vaikuttavat ihmisten intuitioon tai saavat heidät tekemään virheitä päättelyssä?

Yksi avainreitti intuitiiviseen uskoon disinformaatiossa on tuttuus. Aiemman kokemuksen vaikutus totuuden arvioihin, jota joskus kutsutaan *illusoriseksi totuusvaikutukseksi*, on hyvin dokumentoitu. Aiempi altistuminen disinformaatiolle lisää myöhempää uskoa vastaaviin uutisiin. Tämä vaikutus havaitaan, vaikka uutinen olisi epäuskottava ja ristiriidassa henkilön eettisen, poliittisen tai uskonnollisen ideologisen kannan kanssa. Siten tuttuuden tunteet ja mahdollisesti intuitiivisen päätöksen helppous sinänsä lisää todennäköisesti uskoa väärin väitteisiin.

Lähde on toinen tärkeä vihje, jota voidaan käyttää uutisten arvioinnissa. Ihmiset uskovat todennäköisemmin sellaisten ihmisten antamiin tietoihin, joita he pitävät luotettavina lähteinä. Valtiotieteen kirjallisuus on osoittanut *eliittiviestinnän* vaikutuksen erityisesti yleiseen mielipiteeseen. Esimerkiksi Donald Trumpin kertomaksi väitetty väärä väite lisäsi Trumpin kannattajien uskoa väitteeseen ja vähensi demokraattien uskoa samaan väitteeseen.

Lisäksi sosiaalisen median alustojen antama sosiaalinen palaute (esim. "tykkäykset") lisää uskoa uutisisältöön ja erityisesti väärään informaatioon. Suosittujen ja laajasti seurattujen julkisuuden henkilöiden jakamaa tietoa (*eliittiviestintää*) uskotaan selvästi todennäköisemmin, kuin

nimettömiä ja suurelle väestölle tuntemattomia asiantuntijoita.

Vale uutisten otsikoiden yleinen piirre on se, että ne herättävät voimakkaita tunteita. Intuitiivinen päättely on tunnesidonnaista. Disinformaatio on usein suunnattu provosoimaan, shokeeraamaan ja ruokkimaan pelkoja tai vihaa [*Quandt T.; Dark participation*] tai (laajemmin) moraalista raivoa [*Crockett M.J.: Moral outrage in the digital age*].

Tämä on tärkeää, koska ihmiset, jotka raportoivat kokeneensa enemmän tunteita (positiivisia tai negatiivisia) medialukutaitotehtävän alussa, uskoivat todennäköisemmin väärää uutisia. Myös ihmisten ohjeistaminen luottamaan tunteisiin lisää uskoa disinformaatioon [*Martel C., et al.: Reliance on emotion promotes belief in fake news*].

Disinformaatioon uskominen vs. disinformaation jakaminen

Voisi odottaa, että ihmiset jakavat uutisia sosiaalisessa mediassa, koska he uskovat jakamansa sisällön olevan totta. Väärän sisällön laajaa jakamista pidetään usein todisteena laajalle levinneistä vääristä uskomuksista [*Chatfield T. Why we believe fake news*].

Viimeaikainen tutkimus on osoittanut, että sosiaalisen median jakamista koskevat päätökset voivat poiketa sisällön totuusarvoa koskevista arvioista. Esimerkiksi tutkittavat henkilöt, joita pyydettiin arvioimaan uutisotsikoiden totuusarvoa, pitivät tosiasiallisia uutisotsikoita paljon uskottavampina kuin väärää uutisia levittäviä otsikoita, mutta kun kysyttiin, jakaisivatko he kyseisiä uutisia, sisällön totuudenmukaisuudella oli vain vähän vaikutusta jakamiseen.

Disinformaation jakamisaikomukset olivat suurempia kuin arviot jaettavan sisällön totuudesta, mikä vahvistaa, että monet ihmiset ovat halukkaita jakamaan sisältöä, jonka he ymmärsivät

virheelliseksi.

Informaation totuusarvion ja jakamisaikojen välistä selvää eroa selviteltiin hiljattain julkaistussa tutkimuksessa, jossa tarkasteltiin millainen vaikutus on sillä, että osallistujia pyydettiin arvioimaan erilaisten uutisotsikkojen uskottavuutta ennen kuin he päättivät, olisivatko he halukkaita jakamaan sen kyseisistä sisällöistä.

Tämä kokeilu auttoi erottamaan kolme erillistä selitystä uskottujen ja ei-uskottujen uutisten jakamisen dissosiaatiolle.

Sekaannukseen perustuva näkemys esittää, että ihmiset rehellisesti (mutta virheellisesti) uskovat, että heidän jakamansa väärä sisältö on todennäköisesti totta. Tämän arvion mukaisesti vääristä uutisista, jotka jaettiin perustilanteessa, 33 % uskottiin ja jaettiin, kun osallistujilta kysyttiin suoraan otsikoiden uskottavuudesta. Tämä jättää kuitenkin loput 67 % virheelliseksi tulkittujen uutisten jakamisesta selittämättä.

Preferenssipohjainen näkemys juontaa juurensa ajatukseen, että ihmiset asettavat poliittisen identiteetin (tai siihen liittyvien motiivien, kuten hyve-signaloinnin) totuuden yläpuolella ja jakaa siten poliittisesti johdonmukaista väärää sisältöä sosiaalisessa mediassa huolimatta siitä, että se ei todennäköisesti ole totta. [*Jordan J.J., Rand D.G.: Signaling when no one is watching: a reputation heuristics account of outrage and punishment in one-shot anonymous interactions*].

Tätä määrätietoista jakamista voisi motivoida esimerkiksi pyrkimys edistää poliittista agenda, kylvää kaaosta tai jakaa uutisia, jotka olisivat mielenkiintoisia, jos ne osoittautuisivat todeksi.

Disinformaatiosta, joka jaettiin perustilanteessa, 16 % jaettiin, vaikka sisällöt tunnistettiin ei-valideiksi. Vaikka tarkoituksellista jakamista tapahtuukin, se ei todennäköisesti

selitä suurta osaa jaettavasta väärästä tai harhaanjohtavasta sisällöstä. [*Petersen M.B., et al.: A 'need for chaos' and the sharing of hostile political rumors in advanced democracies*].

Aiemman reflektiivisen ajattelun puutteen kanssa sopusoinnussa (virheellisen tulkinnan selittävä syy) on harkitsemattomuutta pohtiva selonteko, joka väittää että ihmiset haluavat jakaa vain oikeaa sisältöä, mutta sosiaalisen median konteksti häiritsee heitä.

Kun tutkittavia pyydettiin kokeessa arvioimaan erilaisten uutisotsikoiden luotettavuutta ennen kuin he päättivät jakaa kyseisen uutisen, väärrien uutisten jakaminen väheni 51 % verrattuna perustilanteeseen. Tämä viittaa siihen, että tarkkaamattomuus sisällön luotettavuutta kohtaan oli syynä noin puoleen kokeeseen osallistuneiden väärän tiedon jakamisesta.

Samaan tapaan sosiaalisen median käyttäytymistä koskeva tutkimus korostaa "*huomiotalouden*" merkitystä. Sosiaalisen median ympäristöissä jakoihin vaikuttavat sitoutumiseen liittyvät tekijät (tykkäykset, jaot, kommentit, klikkaukset jne.) [*Baek E.C., et al.: The value of sharing information: a neural account of information transmission., Scholz C., et al.: A neural model of valuation and information virality*].

Luottamusarvoltaan huonolaatuisen uutisisällön jakaminen Facebookissa liittyy ideologiseen fundamentalismiin. Ideologinen konkordanssi on selvästi vahvempi jakamisen ennustaja kuin usko [*Hopp T., et al.: Why do people share ideologically extreme, false, and misleading content on social media? A self-report and trace data-based analysis of countermedia content dissemination on Facebook and Twitter*].

Analyttinen ajattelu ei liity pelkästään parempaan totuuden erottamiseen, vaan se liittyy myös harkitumpiin jakamisaikomuksiin.

Yksi silmiinpistävä mahdollisuus on, että sosiaalisen median

konteksti itsessään häiritsee ihmisiä asettamasta jaetun sisällön luotettavuutta tärkeysjärjestykseen. Tähän liittyen Boris Johnsonin kerrotaan todenneen, että tosiasioiden ei pitä antaa pilata hyvää tarinaa. Joissain tapauksissa sosiaalinen media saattaakin aktiivisesti edistää epäsosiaalista käyttäytymistä ja valheellisen sisällön levittämistä.

Sosiaalinen media voi olla sekä syy että seuraus lisääntyneelle ideologiselle sitoutumiselle ja disinformaation jakamiselle.

Mitä voidaan tehdä? Interventiot valeutisten torjuntaan

Koska sosiaalisen median yritykset ovat ennen kaikkea teknologiayrityksiä, yleinen lähestymistapa on virheellisten uutisten automaattinen havaitseminen koneoppimisen, luonnollisen kielen käsittelyn ja verkkoanalyysin avulla. Ongelmalliseksi ja virheelliseksi luokiteltu sisältö alennetaan sitten sijoitusalgoritmin mukaan siten, että käyttäjät eivät todennäköisesti näe sitä. Tehokkaan väärän tiedon luokittelun toteuttaminen on kuitenkin kahden perushaasteen edessä.

Ensinnäkin totuus ei ole mustavalkoinen ja selkeästi määritelty ominaisuus: jopa ammattimaiset faktantarkistajat ovat usein eri mieltä sisällön luokittelusta. Siksi on vaikea määritellä, mitä sisältöä ja ominaisuuksia koneoppimisen algoritmeihin tulisi sisällyttää. Tekoälyn virheet voivat johtaa väärin positiivisiin tuloksiin ja siten perusteettomaan sensuuriin.

Toiseksi on olemassa epästationaarisuuden ongelma: väärän tiedon sisällöllä on taipumus kehittyä nopeasti, ja siksi ominaisuudet, jotka ovat tehokkaita tunnistamaan väärää tietoa tänään, eivät välttämättä ole tehokkaita huomenna.

Esimerkiksi esimerkiksi COVID-19-disinformaation huomattava lisääntyminen vuodesta 2020 alkaen läpäisi pääosin poliittisen sisällön havaitsemiseen koulutetut luokittelijat ja tekoälyn algoritmit, jotka eivät olleet tehokkaita väärin ja harhaanjohtavien terveyteen liittyvien väitteiden osalta. Toinen yleisesti käytetty lähestymistapa sisältää varoitusten liittämisen sisältöön, jonka ammattimaiset faktantarkistajat ovat todenneet mahdollisesti disinformaatioksi. Tutkimukset vahvistavat, että korjaukset ja varoitukset vähentävät onnistuneesti disinformaation levittämistä ja edelleenjakamista [*Nieminen S., Rapeli L.: Fighting misperceptions and doubting journalists' objectivity: a review of fact-checking literature, Yaqub W., et al.: Effects of credibility indicators on social media news sharing intent*].

Huolimatta joistakin varhaisista näkemyksistä, joiden mukaan faktojen tarkistaminen voisi kostautua ja lisätä uskoa väärään sisältöön, hiljattain julkaistu tutkimus vahvisti, että nämä takaiskuvaikutukset ovat erittäin harvinaisia eivätkä aiheuta vakavaa huolta [*Wood T., Porter E.: The elusive backfire effect: mass attitudes' steadfast factual adherence*].

On kuitenkin muita syitä olla varovaisia ammatillisen faktatarkistuksen toimivuuden suhteen. Mikä tärkeintä, faktantarkistus ei yksinkertaisesti ole skaalattavissa – se vaatii yleensä helvetisti aikaa ja vaivaa selvittääkseen, onko tietty väite virheellinen tai harhaanjohtava. Siten monia (ellei useimpia) tahallisesti harhaanjohtavia väitteitä ei koskaan tarkisteta. Jopa niiden väitteiden osalta, jotka lopulta tunnistetaan, prosessi on usein hidas, joten varoitukset todennäköisesti puuttuvat. Lisäksi varoitukset liitetään tyypillisesti vain kaikkein räikeimpään disinformaatioon.

Sen lisäksi, että tämä vähäinen varoitusten käyttö heikentää suoraan faktantarkistusten ulottuvuutta, se voi johtaa "implisiittiseen totuuteen", eli vaikutukseen, jossa käyttäjät voivat olettaa, että (väärät tai harhaanjohtavat) otsikot

ilman varoitusta on todella varmistettu ja siten luotettavia.

Faktantarkistukset eivät useinkaan tavoita kohdeyleisöään, ne tarjoavat epätäydellisen suojan tuttuusvaikutuksia vastaan ja voivat saada käyttäjät myöhemmin jakamaan entistä enemmän kohdennettua disinformaatiota.

Uusia lähestymistapoja

Yksi lupaava vaihtoehtoinen disinformaatio-interventioiden luokka sisältää ennakoivan "*disinformaatio-rokotuksen*" tai "*prebunking-oppimisen*" väärää tietoa vastaan: medialukutaidon parantaminen vähentää disinformaation jakamista ja sisäistämistä. Esimerkiksi "*Bad News Game*" -pelissä 10–20 minuutin interaktiivinen opetusohjelma opettaa ihmisiä tunnistamaan valeuutiset kiinnostavalla tavalla.

Tällaisten lähestymistapojen rajoitus on, että ne ovat "opt in", eli ihmisten on aktiivisesti valittava *rokotustekniikan* käyttäminen. Tämä on erityisen ongelmallista, koska ne, jotka eniten tarvitsevat "*rokotusta*" väärää tietoa vastaan (esim. ihmiset, joilla on alhainen kognitiivinen reflektio), saattavat vähiten etsiä ja osallistua medialukutaitoa parantavaan koulutukseen.

Disinformaation leviämistä ennaltaehkäisevästi rajoittavat *rokotusmuodot* antavat ihmisille tietoa, joka auttaa heitä tunnistamaan väärää tietoa ja voi olla disinformaation vastaisena menetelmänä skaalautuvampi. Faktantarkistus ja medialukutaidon syventäminen ovat pohjimmiltaan suunnattu parantamaan ihmisten tietoja tai taitoja.

Väärää tietoa leviää sosiaalisessa mediassa mm. siksi, että ihmiset ovat hämmentyneitä tai heillä ei ole kykyä tunnistaa valeuutisia, mutta myös siksi (ehkä jopa enimmäkseen), että ihmiset eivät juuri harkitse jakamiensa sisältöjen luotettavuutta. Ihmiset, jotka ovat päättelyssään intuitiivisempia, ovat yleensä huonompia erottamaan validin ja

väärän uutisisällön toisistaan.

Interventiot, joiden tarkoituksena on saada ihmiset pysähtymään ja harkitsemaan sisällön luotettavuutta ennen sen jakamista, voivat olla tehokkaita menetelmiä estää disinformaation leviämistä.

Tutkimukset vahvistavat, että yksinkertainen kehote pysähtyä harkitsemaan viestin luotettavuutta ennen jakamista, sekä erityisesti se, että kyselykokeissa osallistujat arvioivat ideologisesti neutraalin otsikon luotettavuutta (näennäisesti osana esitettä) ennen kuin he tekevät päätöksiä uutisen jakamisesta – parantaa ihmisten kykyä erottaa toisistaan validit uutiset disinformaatiosta.

Lähestymistapaa on käytetty menestyksekkäästi myös laajassa kenttäkokeessa Twitterissä, jossa tuhansille disinformaatiota levittäneille käyttäjille lähetettiin viesti, joissa käyttäjiä pyydettiin arvioimaan ideologisesti neutraalin uutisotsikon luotettavuutta. Tämä hienovarainen kehote paransi merkittävästi heidän myöhemmin jakamiensa uusien laatua.

Kyselytutkimukset vahvistavat, että kun tutkimukseen osallistuvia pyydetään selittämään, kuinka he määrittelevät, onko viesti totta vai tarua ennen viestin jakamista, he pysähtyvät harkitsemaan, mikä lisää disinformaation tunnistamista.

Tällaiset metakognitiiviset kehotukset lisäävät ihmisten vastustuskykyä epävalideja tietoja kohtaan. Harkintakehotteiden ja luottamusarviointien suuri etu on, että ne ovat helposti skaalautuvia.

Sosiaalisen median palvelut tai muut osapuolet, kuten hallitukset ja kansalaisyhteiskunnan organisaatiot, voivat kiinnittää ihmisten huomion kriittiseen medialukutaitoon monin tavoin (esim. mainoksilla, kysymällä jaetun sisällön oikeellisuudesta tai julkisilla palveluilmoituksilla, jne.).

Skaalautuvuuden lisäksi tarkkuuskehoitteilla on normatiivisena etuna se, että ne eivät luota keskitettyyn sovittelijaan totuuden ja valheen määrittämisessä. Sen sijaan ne hyödyntävät käyttäjien omaa (usein piilevää) kykyä tehdä tällaiset päätökset itse, mikä säilyttää käyttäjän autonomian.

Lopuksi sosiaalisen median alustat voisivat myös valjastaa inhimillisen päättelyn, "järjen" ja "viisauden" parantaakseen koneoppimismenetelmien suorituskykyä. Vaikka ammatillinen faktantarkistus ei ole helposti skaalattavissa, some-alustoilla on paljon helpompi seurata uutisisältöä, joka ei ole vain asiantuntijatietoa.

Väärän tiedon leviäminen verkossa on sekä tieteellinen arvoitus että käytännön haaste. Tässä kokoamamme tutkimus osoittaa, että yleinen narratiivi, jossa väärän tai harhaanjohtavan uutisen erottaminen totuudesta on oire poliittisesta polarisaatiosta "totuuden jälkeisessä" maailmassa, ei ole riittävä luonnehdinta. Vaikka ihmiset uskovat ensisijaisesti uutisiin, jotka ovat sopusoinnussa heidän kognitionsa ja ideologiansa kanssa, tämä tapahtuu yhtä paljon tai enemmän oikeilla sisällöillä kuin väärillä sisällöillä – ja siten ihmiset ovat itse asiassa harkitsevampia arvioidessaan ideologisesti yhteensopivia sisältöjä.

Sen sijaan, että ideologiset ristiriidat hämmäntäisivät median vastaanottajaa, vastaanottajat eivät usein pysty erottamaan totuutta fiktiosta, koska he eivät pysähdy ja harkitse sosiaalisessa mediassa näkemiensä sisältöjen luotettavuutta. Yksinkertaiset kehoitteet, jotka kiinnittävät ihmisten huomion tarkkuuteen, parantavat ihmisten sosiaalisessa mediassa jakamien uutisten laatua.

Artikkelin lähde on Gordon Pennycookin ja David G. Randin kirjoittama kirjallisuuskatsaus disinformaation psykologiaan: The Psychology of Fake News. Tarkoitukseni oli poimia joitain tämän artikkelin ydinkohtia toiseen keskeneräiseen juttuun,

mutta aihe oli niin kiinnostava, että innostuin kääntämään, uudelleenkirjoittamaan ja editoimaan suuren osan alkuperäisestä julkaisusta.